

Маја М. Димитријевић  
Универзитет у Крагујевцу  
Факултет педагошких наука у Јагодини  
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК 821.163.41.09:371.3  
821.163.41.09: 811.163.41(035)  
DOI 10.46793/Uzdanica19.2.323D  
Примљен: 1. октобар 2022.  
Прихваћен: 11. новембар 2022.

## КРЕАТИВНО УМРЕЖАВАЊЕ ИМАНЕНТНОГ ПРИСТУПА, ВАСПИТНОСТИ И ФУНКЦИОНАЛНИХ ЗНАЊА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

(Зона Мркаљ, *Изазови савремене наставе Српског језика и књижевности и традиционалне вредности*, Београд, Klett, 2022, 236 стр.)

Књига проф. др Зоне Мркаљ *Изазови савремене наставе српског језика и књижевности и традиционалне вредности* настала је као својеврстан систематизован и методички уобличен одговор на програмске промене у садржајима и одређивању кључних претпоставки за реализацију наставе Српског језика и књижевности као националног предмета у последњих двадесетак година. Сачињена је од четири већа сегмента: „Наставна методологија и терминологија” (11–78), „Методички поступци и радње у новом светлу” (79–123), „О канону” (125–166) и „Народна књижевност у школи” (167–212). По неколико потпоглавља у сваком од њих кореспондира са темом надређеног сегмента. Почетна и завршна целина, „Увод” (5–9) и „Уместо закључка” (213–220), обликовани су као сажети који укратко, али врло прегледно и садржајно приказују главне токове ауторкиних вишегодишњих истраживања у области науке о настави српског језика и књижевности и наставне праксе. Одељак „Литература” (221–231) садржи велики број референци и докумената преузетих са интернета. На последње четири стране налази се кратка биографија ауторке и напомена са списком часописа и радова који су прилагођени за потребе ове књиге и у односу на првобитне верзије.

Већ у уводном одељку ауторка истиче да се функционализација наставних садржаја мора одвијати упоредо са критичким и иманентним приступом пре свега књижевноуметничком тексту, а томе би допринели осмишљени разговори о идејном слоју и истицање естетске компоненте уместо задржавања

на нивоу препознавања осиромашених поука (5)<sup>1</sup>. Ученике треба усмеравати да поштују значајне културне и националне традиционалне вредности које би се повезале са образовним циљевима и програмским исходима. Дакле, није упутно умањивати васпитност у настави, већ је ваља уравнотежити са функционалним знањима (7).

Разматрајући питања наставне методологије и терминологије, проф. Мркаљ у одељку насловљеном *Методика наставе српског језика на Каптедри за српску књижевност* даје приказ сложеног интерактивног процеса обуке студената за припремање и реализацију практичних предавања. У ту процедуру су укључени и универзитетски наставници и професори у основним и средњим школама, са намером да обезбеде све потребне инструкције и одабране квалитетне материјале како би студенти теоријска знања из науке о језику, књижевности и методике наставе успешно трансформисали и прилагодили непосредним наставним околностима. Наведене су области од којих је сачињена обука на методичким студијским предметима и садржај главних предиспитних вежби. На овај начин ауторка имплицира да су силабуси универзитетских предмета прилагођени захтевима школске праксе и да се студенти поступно и обухватно припремају за извођење наставе у свим предметним подобластима. Предиспитне вежбе обухватају рад на одломцима из књижевноуметничких текстова у оквиру наставних јединица из језика и језичке културе и израду теста из граматике према задатим критеријумима. Такође се указује на технику израде задатака за испитивање ученичких знања и вештина и наводи се листа корисних савета као подсетник за састављаче тестова. Препорука је да се неизоставно користи лингвометодички текст<sup>2</sup>, осмишљава јединствена логичка целина обједињена једном темом како би се истакла интегративност и повезала настава језика, књижевности и језичке културе. „И методичка теорија и пракса показују да је пожељно да настава језика буде везана за животну, језичку и књижевноуметничку праксу, а не за стереотипне и немотивисане примере, такозване мртве моделе” (16)<sup>3</sup>. То је добар почетни корак у потискивању граматизирања и предавачко-информативног поступка и подстицању ученика

<sup>1</sup> У даљем тексту број у загради без других ознака представља број стране књиге која је тема овог приказа.

<sup>2</sup> Мисли се на књижевне и остале типове текстова који би послужили као полазиште у настави граматике и правописа (16).

<sup>3</sup> Исти закључци се могу извести и из наставе српског језика у млађим разредима основне школе: у школама-вежбаоницама у којима се студенти (будући учитељи) припремају за испит из Методичког практикума, тематско обједињавање примера са фреквентном језичком појавом, од мотивационог дела, преко лингвометодичког текста, стваралачког и домаћег задатка, изазива веће интересовање ученика, боље разумевање језичког садржаја који се обрађује, утврђује или систематизује. Студенти сами бирају тему часа граматике или правописа и усклађују је са интересовањима ученика, актуелним дешавањима у школском животу, недавно обрађеним садржајима из књижевности или других школских предмета. На тај начин се подиже ниво квалитета и функционалност припреме и реализације часа.

на слободну мисаону активност како би се настава граматике синхронизовала са стварним језичким контекстом (19–20). Зато је важан смер сазнајног пута у настави граматике, одговарајуће комбиновање индуктивно-дедуктивног поступка и сходно томе адекватан редослед етапа у структури часова из области језика. Истиче се и важност умне активности ученика и ангажовање њихових укупних менталних способности (15), увођење илустрација и осмишљених игара у функцији допуне лингвометодичком тексту.

Ауторка у овом делу књиге даје и једну сасвим прагматичну препоруку: „Функционално повезивање наставе језика и књижевности ваљало би да се у пунијој мери спроведе и у уџбеницима за ученике и студенте, те ће остваривање овог начела јединства условити и његову општу примену у наставној пракси” (22).

Недоследно именовање појединих појмова у науци о настави одражава се и на проблематику типологије часова у оквиру предмета Српски језик и књижевност. Општу типологију проналазимо у школским дневницима, а проф. Мркаљ сматра да је тој подели потребно додати и комбиновани тип часа јер се увођење нових садржаја, обнављање па и провера знања врло често обједињују на једном наставном часу из овог предмета, док је час оцењивања, с обзиром на неопходан континуитет и систематичност у праћењу ученичког рада, заправо супротан начину процене знања на предмету Српски језик и књижевност. Ауторка се овим поводом још једном осврће на методолошки плурализам у настави књижевности, методичке поступке и радње и структурне чиниоце на којима се заснива интерпретација књижевноуметничког текста. Указује на чињеницу да се у литератури помиње хеуристички метод/дијалог или хеуристичка настава, а да се такав дијалог заправо „може подвести под продуктивни дијалогски метод” и да је „један од најчешћих поступака на којима се настава српског језика и књижевности заснива” (36). Ауторка додаје да ни ИКТ, као један од многих типова наставе, не може добити статус наставног метода. На крају потпоглавља *Терминолошке недоумице у настави Српског језика и књижевности* наглашава се како је потребно да и истраживачи и практичари прецизирају именовање и коришћење методичких термина.

У целини *Наставно проучавање лирике у светлу савремених теорија* указује се на условљеност савременог приступа лирици интердисциплинарним сазнањима књижевне теорије, историје и критике, књижевнонаучне методологије, као и на повезаност песника, поетског текста и читалаца. Доминација иманентног уз подршку спољашњег приступа поетском делу требало би да резултира проблемским, истраживачким и стваралачким ситуацијама у чијем ће средишту бити ученици као упоредни реципијенти савремене поезије и поезије прошлости. Ауторка истиче важну улогу доживљајног аспекта „који се у науци о настави вреднује као пуноправни интеграциони чинилац интерпретације” (49). Лирска песма се „у настави проучава као аутентична

уметничка творевина (52), па наставни приступ проучавању поезије подразумева сложену наставно-научну методологију као и аналитичко-интерпретативни и рецепцијски метод. Такав приступ отвара могућност за тумачење истог лирског текста на различитим узрасним нивоима, што је у својим радovima са методичким темама из усмене прозе ауторка и показала на конкретним примерима народних приповедака и бајки.<sup>4</sup>

О значају *сџандарга ученичких њосџиџиџа у образовању ученика* у књизи Зоне Мркаљ говори се кроз опис процедуре стандардизације започете у Србији пре десетак година. Конструктиван предлог односи се на прављење *банке њодатџака* у којој би се прикупљали и чували разноврсни примери за испитивање и процену ученичких постигнућа, а креирала би их стручна већа наставника српског језика. Значајно је што би се по осмишљеним моделима могли генерисати нови задаци.

Прво поглавље завршава се запажањима и коментарима *Насџаве на даљину*. Указује се на разлику у појмовима настава на даљину (онлајн-настава) и хибридне наставе, која подразумева употребу ИКТ на редовним часовима у школском амбијенту. Сажето је приказано на који су се начин мењале околности у реализацији наставе српског језика за време пандемије, како је текао процес реорганизације и прилагођавања, који су ресурси активирани и које су предности и недостаци уочени. Испоставило се да дигитални уџбеници нису довољно коришћени и да је предавачки модел доминирао у снимљеним часовима који су постављани на националну ТВ платформу. Било је грешака у терминологији и класификацији, пренебрегнути су нови програмски захтеви и неки важни методички поступци, функционални циљеви су потиснули естетске и васпитне. Ауторка на крају ове целине даје предлог, односно листу референтних веб-портала и база образовних ресурса који су и пре пандемије били функционални, а могу и надаље конструктивно и креативно да се користе у припреми и реализацијни часова српског језика и књижевности.

Други сегмент књиге из нове визуре осветљава методичке поступке и радње, а најпре се то чини у одељку под називом *Моџивисање ученика за књижевно сџваралаџиџво*. Овај тип мотивације могуће је остварити креативном наставом са довољно продуктивних језичких вежби и игара различите врсте, добром атмосфером у учионичком и школском простору, поверењем и сарадњом између ученика и наставника. Додатно, у оквиру секција, организацијом литерарних дружења ван учионичког контекста, као и различитим видовима подршке у стваралачком литерарном раду ученика.

Поглавље о *џиџовима локализовања књижевних џексџова у чџџанкама* веома је значајан део књиге проф. Мркаљ. У њему се помиње корисно *расџресџиџо локализовање*, које ће бити примењено кад интерпретативни ток то захтева, а затим се афирмише локализовање као методичка радња, и то у више

<sup>4</sup> Више о томе у приказу четвртог сегмента књиге – *Народна књижевност у школи*.

од десет различитих типова (помоћу занимљивости из живота писца; одломцима из секундарне литературе; објашњењима мотива/тема које су инспирисале писца; предочавањем историјских околности или трансформативног процеса који објективне чињенице мења тако да постану део света уметничког дела; у надређену целину или у корпус жанровски или тематски сродних текстова; усмерено на корелацију са другим предметима / на читалачко и животно ученичко искуство; тумачењем непознатих и мање познатих речи речи и појмова итд.). Последњи наведени тип локализовања уједно је повезан са новом, такође важном компонентом савремене наставе српског језика и књижевности јер предвиђа различите начине употребе речника и смернице за наставнике, односно упућивање на референтна лексикографска издања уз допуну цртежи-ма, фотографијама или анимацијама, како би се додатно функционализовало ученичко знање. *Истраживачке задатке у настави књижевности* ауторка приказује 1) као врло продуктиван индивидуални рад уз читање у себи и за себе, 2) као осмишљену припрему за ефикаснији и економичнији рад на часу, 3) као садржај у функцији индивидуализације наставе. У њиховој основи могу да се нађу и као полазиште да послуже наставни циљеви. Ови задаци ученике припремају за изражајно читање делова књижевноуметничког текста, а могуће је да се, аналогно истраживачком концепту који наставник припрема, и сами ученици уз наставничке инструкције обуче за састављање сопственог конспекта за истраживачко читање одређеног текста.

На почетку трећег сегмента насловљеног „О канону” говори се о *огносу националних и мултикултуралних садржаја у оквиру образовној програму Српски језик и књижевност у Републици Србији*. Проф. Мркаљ с тим у вези истиче да „у новим програмима наставе и учења за Српски језик и књижевност у Републици Србији није заступљен велики број дела са препознатљивом васпитном компонентом, која би послужила као полазиште за реализацију многих програмских циљева” (127). То практично значи да се претпоставља како ће сами наставници, захваљујући својој стручној и методичкој обучености, самоиницијативно разматрати васпитну страну текста који читају и тумаче са ученицима. Полазна тачка у наставној интерпретацији књижевноуметничког текста требало да буде трагање за што ширим и дубљим идејним слојевима (131), а наставни садржаји пажљиво одабрани и међусобно усклађени како би се уз појам мултикултуралности уважила сопствена историја, традиција, култура и литература (132).

Пракса, према речима ауторке, показује да су ученици у српским школама више окренути савременим догађајима и да их национална прошлост не занима превише (133). Осврт на културну баштину Косова и Метохије у контексту наставе српског језика и књижевности проф. Мркаљ даје и кроз преглед садржаја са овом тематиком у читанкама од друге половине 20. века. Наводи ауторе и њихове текстове, па и одломке из појединих текстова који су доприносили „потпунијем упознавању са духовном и материјалном културом

Косова и Метохије у српским школама” (137). Пример таквог текста, који би у оквиру предметне подобласти Вештина читања с разумевањем могао послужити за проналажење и издвајање одређених експлицитних и имплицитних информација, јесте есеј Милорада Павића „Кратка историја Косова”. Захваљујући значајним подацима и чињеницама, наведени текст би истовремено допринео ширењу ученичке опште културе, размишљању о важности заштите духовне баштине, буђењу родољубивих осећања, освешћивању припадности сопственом народу, поштовању предака и њихове заоставштине. Као и на многим другим местима у овој књизи, појавиће се и конкретан предлог – овога пута то је увођење изборног предмета Културна историја Срба у основне и средње школе.

На претходну целину надовезује се и краће истраживање о делу Иве Андрића у читанкама прошлог и овог века, уз посебну похвалу састављачима читанки који су почев од 20-их година прошлог века препознали литерарни таленат и уметнички квалитет стваралаштва тада још неафирмисаног Андрића и у уџбеницима заступили одломке из његових првих књига. Зона Мркаљ указује и на један пропуст у оквиру опсежног и изузетно значајног подухвата какав је *Библиографија Иве Андрића* (објављена 2011. као суиздавачки пројекат Задужбине Иве Андрића, Библиотеке Матице српске и САНУ) јер у њој нису обухваћена Андрићева дела која се појављују у читанкама у последњих деведесет година. Проф. Мркаљ уједно подсећа на значајна издања методичких студија које су се бавиле тумачењем Андрићевих књижевних текстова у настави.

Питање канона српске књижевности у основној и средњој школи<sup>5</sup> актуализовано је поводом недавно реформисаних програма наставе и учења. Просветне власти нису разматрале предлог о натпредметном статусу Српског језика и књижевности<sup>6</sup>, док су истовремено неки од њихових захтева непосредно утицали на избор лектире у новим програмима (одсуство појединих дела српске књижевности и формирање новог програмског корпуса изборних текстова). Ауторка ове књиге систематизује програмске садржаје из књижевности и листу изборних текстова у старијим разредима основне школе, уз преглед дела народне књижевности за старије основце и за ученике у средњој школи. Наводи се да је проценат заступљеност националних садржаја, обавезних и изборних, у програмима наставе и учења за Српски језик и књижевност у основној и средњој школи у распону од 91,43% у петом разреду до

<sup>5</sup> О томе видети и у Зборнику радова *Канон српске књижевности са Друје шиперкајкегарске српскојезичке конференције*, одржане у НОКЦ „Вук Караџић” у Тршићу 18–20. јуна 2021. године.

<sup>6</sup> Више о томе видети у Зборнику радова *Статус српског језика и књижевности у образовном систему са Прве шиперкајкегарске српскојезичке конференције*, одржане у НОКЦ „Вук Караџић” у Тршићу 19–21. јуна 2020. године.

72,5% у четвртном разреду гимназије (165). Такав преглед садржаја, доступан на једном месту, свакако ће бити значајан и поуздан извор за будућа компаративна истраживања која ће укључити и најновије програме наставе и учења. Уз то ваља истаћи, с обзиром на нерешен статус натпредметности, и врло прагматичну смерницу – за поузданије савладавање градива из Српског језика и књижевности, уз наглашену примену принципа индивидуализације и диференцијације, врло функционално би се могли искористити часови допунске и додатне наставе јер су обавезни и њихов број није занемарљив.

Завршни сегмент књиге носи назив „Народна књижевност у школи” и на неки начин је већ најављен у разматрању канона у настави, с обзиром на то да „народна књижевност обележава један од првих степеника ка формирању националне књижевности” (170). Она се у различитим стваралачким епохама манифестује у другачијим облицима, па фолклорни елементи могу бити видљиво присутни или пак готово сасвим замаскирани. Усмена књижевност је и у савременом тренутку присутна и жива, тако да и *проучавање народне књижевности у средњој школи* треба да се заснива на *усвојивању везе између усмене и писане дискурса књижевности*. Проф. Мркаљ још једном скреће пажњу на улогу *аутора чипанки и школских приручника* сматрајући да су они истовремено *проучаваоци фолклора*, јер је тај посао некада био повераван истакнутим личностима на културно-просветној сцени Србије. Формирајући листу текстова заступљених у читанкама уз назнаке о променама наставних програма, ауторка указује и на извесне проблеме у класификацији услед (и данас) различитих ставова афирмисаних проучавалаца народне књижевности. Уједно потцртава да се и у уџбеницима и приручницима за српски језик и књижевност морају уважавати научне чињенице о (народној) књижевности јер је методика наука о настави „која се у потпуности и пре свега ослања на предметну струку”<sup>7</sup>.

За ауторку посебан методички изазов представља и *Вуков Српски рјечник у насловном контексту*, па зато различитим начинима његовог читања и коришћења посвећује посебан одељак. Веома су подстицајни и сазнајно продуктивни примери задатака за истраживачко читање *Српског рјечника* у завршном разреду основне школе, а у другом разреду средње школе Вуковог Предговора *Рјечнику* и одабраних речничких одредница (у групном облику рада, са методичком интенцијом да се прошири спектар функционализованих знања и знања из опште културе). Тако ће се ученици, пратећи истраживачке задатке, бавити речима које данас имају другачије значење, манастири-

---

<sup>7</sup> Зона Мркаљ је ауторка монографије *Насловно проучавање народних приповедака и предања* и приручника *Насловна пракса 1, 2, 3* (2008, 2010) који олакшавају наставницима осмишљавање методичких нацрта за часове народне књижевности и разрешавају поједине термилошке и методичке недоумице у вези са класификацијом текстова из ове области. Посебно издвајамо концепт тумачења који се заснива на истраживачким задацима за читање и тумачење народних приповедака и бајки на различитим узрастним нивоима.

ма, празницима и нашим народним обичајима који их прате, анализирањем свадбених обичаја и одабраних сватовских песама, пописом и класификацијом предања, шаљивих прича, анегдота, народних веровања и кратких фолклорних форми, женским и мушким именима и топонимима који се појављују у *Рјечнику*, јелима која су се спремала у прошлости, описима дечјих игара и сл. Предлаже се и планирање тематских часова за изучавање овог Вуковог капиталног лексикографског дела како би се данашњи ученици што свестраније упутили у традицију, обичаје и фолклор нашег народа.

Последњи сегмент књиге затвара се образлагањем *тййова карактййеризације ейских јунака у стйаријим разредима основне школе*, а „разумевање представљања различитих типова јунака у тексту [је] често кључни чинилац у заснивању интерпретације” (203). Синтагма *ейски јунак* овде поред јунака епске песме укључује и јунаке сваког прозног текста народне или ауторске књижевности. Истиче се да структура и жанровске особености књижевног дела условљавају типологију, формирање и понашање ликова, као и да се појму лика приписује највиши степен општости, „док јунак, у ученичкој свести, не може бити сваки лик” (205).

Књига проф. Зоне Мркаљ лако се и са уживањем чита јер је написана јасним језиком, стилски је дотерана и зналачки оплемењена одмереним бројем конкретних примера који функционишу као илустративна допуна књижевно-методичким теоријским разматрањима. То су драгоцене прилози, не само као довршен материјал спреман за примену на наставним часовима него и као модел за осмишљавање нових задатака и налога у вези са сродним садржајима.

Постављена тема се аргументовано и поуздано анализира из више истраживачких углова, па се повремено стиче утисак да је књига налик на збирку компримованог знања из науке о књижевности и науке о настави. Ауторка нам пружа увид у неколико значајних истраживања уџбеничке литературе, селекује карактеристичне изводе из просветних прописа и других званичних докумената водећих институција у образовном систему Републике Србије. Упућује нас у појединости из непосредне наставне праксе српског језика и књижевности и ваннаставних активности. Отуда је у књизи доста коментара, напомена, инструкција, препорука, предлога, оригиналних закључака, методичких идеја. Ауторска жеља проф. Зоне Мркаљ је да се, како сама каже, слободно, креативно и маштовито умрежавају подобласти и садржаји предмета Српски језик и књижевност и креирају „припреме за часове које ће имати стварну, а не тек технички употребну вредност” (220).

У књизи *Изазови савремене настйаве Срйској језика и књижевностййи и тйтрадиционалне вредностййи* складно се компонују и укрштају истраживања из различитих области како би студенти, наставници-практичари и методичари у универзитетским институцијама добили могућност да провере, потврде, ревидирају и изоштре своје методичке ставове и погледе.